

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
INŽENIEREKONOMIKAS UN VADĪBAS FAKULTĀTE
STARPTAUTISKO EKONOMISKO SAKARU UN MUITAS INSTITŪTS

**ELEKTRONISKO CIGAREŠU TIRGUS ATTĪSTĪBAS TENDENCES UN AKCĪZES
NODOKĻA NOVĒRTĒJUMS**

Māris JURUŠS
Zane UTINĀNE

Rīga 2020

KOPSAVILKUMS

Akcīzes nodoklis ietver sevī arī tādas tabakas izstrādājumu kategorijas, kas nav harmonizētas visā Eiropas Savienībā, kā piemēram, elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums nav apliekamais objekts visās dalībvalstīs. Tas pats attiecināms uz citiem mūsdienīgiem alternatīviem produktiem, piemēram, karsējamā tabaka. Tas citkārt, rada arī atšķirības starp valstīm šo produkta tirgus izpētē un izsekojamībā. Latvijā elektroniskajās cigaretēs izmantojamais šķidrums ir ar nodokli apliekams objekts kopš 2016.gada 1. jūlija, savukārt karsējamā tabaka no 2016.gada 1.marta, nosakot sākuma likmi 62 *euro* par 1000 gramiem karsējamās tabakas.

Nemot vērā elektroniskajās cigaretēs izmantojamā šķidruma un karsējamās tabakas aprites rādītājus un par šo produktu iekasētā akcīzes nodokļa analīzi, autori norāda, ka šobrīd nodokļu ieņēmumi no šī produkta ir niecīgi attiecībā pret citām tabakas izstrādājumu kategorijām. Turklāt ar 2020.gada 1. janvāri jau ir palielināta nodokļa likme pārējām tabakas produktu kategorijām (izņemot cigaretes), kas ir daudz būtiskāks nodokļu ieņēmumu avots.

Citu valstu pieredze vēsta, ka problēmas elektronisko cigarešu lietošanā rodas, jo patērētāji tās iegādājas nelegālā tirgū, tostarp ar interneta starpniecību, kur netiek kontrolēta produktu atbilstība un kvalitāte, pircēja vecums un veidojas nodokļu plaisa. Kā vēsta aptaujas, mērķis elektronisko cigarešu iegādei lielākoties ir atstest cigarešu smēķēšanu vai pāriet uz nekaitīgāku smēķēšanas veidu. Daudzu zinātnisku pētījumu rezultāti apliecina, ka nikotīna uzņemšana, neizmantojot degšanas procesu, ir labāka alternatīva cigarešu smēķēšanai, vienlaikus citi pētījumi norāda uz to, ka elektronisko cigarešu lietošanas ietekmi vēl nav iespējams izvērtēt ilgtermiņā, tāpēc nedz tiem, kas pierādījuši elektronisko cigarešu kaitīgumu, nedz oponentu pierādījumiem, nav viennozīmīgu rezultātu.

Pētījuma rezultāti norāda uz to, ka elektronisko cigarešu patēriņš šobrīd ir pietiekami zems, lai neveiktu radikālus soļus papildus nodokļu palielināšanā. Tas var nenest gaidītos fiskālos ieguvumus. Tā vietā nepieciešams uzlabot iespējas veikt precīzāku un plašāku šī produkta tirgus analīzi, paralēli ierobežojot nekontrolēto nelegālo tirgu internetā. Tam varētu izmantot jau esošās veselības aptaujas, uzlabojot šo aptauju izveides metodoloģiju, ietverot tajās jautājumus, kas palīdzētu noskaidrot patērētāju izvēlētos elektronisko cigarešu iegādes veidus – legālais vai nelegālais tirgus, tiešsaistes rīki vai klātiene.

Atslēgas vārdi: *Akcīzes nodoklis, elektroniskās cigaretes, karsējamā tabaka, nodokļu ieņēmumi, nodokļu plaisa, nelegālais tirgus.*

SUMMARY

Excise duty covers also categories of tobacco products that are not harmonized throughout the European Union, such as the liquid used in electronic cigarettes - is not a taxable object in all Member States. The same refers to other modern alternative products, such as heated tobacco. Otherwise, it also creates differences between countries in terms and conditions of market research and traceability of this product. Liquid used in electronic cigarettes in Latvia has been a taxable object since July 1, 2016, while heated tobacco from March 1, 2016, with a starting rate of EUR 62 per 1000 grams of heated tobacco.

Based on the prevalence indicators of liquid used in electronic cigarettes and heated tobacco and the analysis of the excise duty on this product, the authors points out that the tax revenue from this product is currently negligible compared to other categories of tobacco products. In addition, from 1 January 2020, the tax rate on other categories of tobacco products (other than cigarettes), which is a much more significant source of tax revenue, has already been raised.

Experience in other countries shows that problems with the use of electronic cigarettes arise, because of consumers get their product in illicit market, including online, without any product quality controls, user age verification, thus creating a tax gap. According to surveys, the goal of buying electronic cigarettes is mostly to quit smoking or to switch to a safer way to smoke.

Many scientific studies conclude that nicotine intake without burning is a better alternative to cigarette smoking, while other studies indicate that the long-term effects of using electronic cigarettes are not yet measurable, so there is no unequivocal result for those who have proven the dangers of electronic cigarettes or those who have proven otherwise.

The results of the study indicate that the consumption of electronic cigarettes is currently low enough not to take radical steps to increase additional taxes. This may not bring the expected fiscal benefits. Instead, it is necessary to improve the ability to conduct a more accurate and wider market analysis of this product, while fighting the looming illicit trade in internet.

Existing health surveys could be used to this end, improving the methodology for developing these surveys to include questions that would help consumers identify their choice of electronic cigarette purchases - legal or illegal market, online tools or face-to-face.

Key words: *Excise duty, electronic cigarettes, heated tobacco, revenues, tax gap, illicit market.*

SATURS

[1]	Ievads.....	5
[2]	Bezdūmu tabakas un nikotīnu saturošo produktu aprites un akcīzes nodokļa analīze	6
[3]	Ārvalstu pieredze.....	12
[4]	Metodoloģija	14
[5]	Rezultāti	16
[6]	Diskusija	16
[7]	Secinājumi.....	19
[8]	Izmantotā literatūra.....	19

[1] IEVADS

PVO Vispārējā konvencija par tabakas uzraudzību nosaka, ka tā atspoguļo starptautiskās sabiedrības bažas par pasaules mēroga postošo tabakas patēriņa un pakļaušanu tabakas dūmiem iedarbību uz veselību, par šīs iedarbības sociālajām, ekonomiskajām un vides sekām (Par Pasaules veselības organizācijas Vispārējo konvenciju par tabakas uzraudzību, 2004). Smēķēšana nodara lielu kaitējumu cilvēka veselībai, tādēļ ir būtiski to mazināt.

Pēdējos gados pasaules attīstītajās valstīs cigarešu smēķēšana pakāpeniski samazinās, vienlaikus kļūst populārāki dažādi alternatīvi izstrādājumi. Pirmkārt, tie ir izstrādājumi, kas izdala nikotīnu, bet nesatur tabaku - iecienītas ir kļuvušas elektroniskās cigaretes jeb e-cigaretes, kas ir alternatīva tabakas izstrādājumu smēķēšanai, kuras pamatā ir sintezēta nikotīnu saturoša šķidruma karsēšana un inhalācija jeb veipošana (SPKC, Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces, 2016). Lai gan e-cigarešu pirmsākumi meklējami jau pagājušā gadsimta 60-tajos gados, pateicoties tehnoloģiju attīstībai tās popularitāti ieguvušas pēdējā desmitgadē. Tāpat tabakas nozarē tiek piedāvāti dažādi karsējamās tabakas izstrādājumi – rūpnieciski apstrādāta tabaka, kas sagatavota, lai izdalītu nikotīnu saturošu tvaiku, neizmantojot degšanas procesu (LR Likuma “Par akcīzes nodokli” 4.panta 10.daļa). Jāpiebilst, ka minētie alternatīvie tabakas un nikotīnu saturošie izstrādājumi, lai gan neizmanto degšanas procesu, nav bez riska – to aprīte būtu atbilstoši jāregulē, tiem būtu jāatbilst noteiktām kvalitātes prasībām, jābrīdina lietotāji par negatīvu ietekmi uz veselību, un tie nedrīkstētu būt pieejami nepilngadīgiem. Latvijā tas vēl joprojām ir nišas produkts, kas aizņem labi ja 3% no tabakas produktu tirgus. Jaunākā tendence alternatīvo bezdūmu izstrādājumu klāstā ir nikotīnu saturošie spilventiņi, kas Latvijā tāpat kā lielākajā daļā Eiropas Savienības (ES) valstu vēl netiek regulēti.

Saskaņā ar Slimību profilakses un kontroles centra (SPKC) veikto apsekojumu, Latvijā smēķē 25%, iedzīvotāju vecumā no 15 līdz 74 gadiem, kas ir ievērojami mazāk nekā 2016. gadā, kad ik dienu smēķēja 33% un 2014.gadā, kad smēķēja 36% iedzīvotāju. Lielākā daļa smēķē rūpnieciski ražotas cigaretes – 60% no smēķētājiem dienā izsmēķē 1-14 cigaretes, 34.6% - 15-24 cigaretes, 2.4% vismaz 25 cigaretes. 43,5% ikdienas smēķētāju vēlas atstāt smēķēšanu, un vairāk kā 20% ir to mēģinājuši pēdējā gada laikā – galvenokārt, ekonomisko iemeslu dēļ (23%), kā arī, lai izvairītos no slimības (22,5%) (SPKC Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2018). Kā liecina Eiropas Komisijas pasūtītā Eiropabarometra pētījuma dati (TNS, 2017) 61% e-cigarešu lietotāju sāka lietot e-cigaretes, lai samazinātu tabakas lietošanu, 31% tās uzskatīja par mazāk kaitīgām nekā tabakas produkti, 25% atzina, ka tās ir lētākas nekā tabakas produkti un tikai 6% izvēlējās e-cigaretes stilīguma dēļ. E-cigarešu lietošanas rezultātā, 14% pārtrauca tabakas lietošanu pavisam un vēl 17% samazināja tabakas lietošanu. Viens no sabiedrības veselības riskiem ir alternatīvo produktu pievilcība jauniešiem. Vienlaikus pētījumi liecina, ka jaunieši tik tiešām pamēģina e-cigaretes, vienlaikus tās piesaista ļoti maz to jauniešu, kuri iepriekš nekad nav smēķējuši. Turklāt pētījumi liecina, ka pateicoties e-cigaretēm daudzi atmet smēķēšanu, tātad e-cigaretēm ir būtiska nozīme tieši patēriņa samazināšanā, nevis produktu pārdalē (McNeill, 2018).

Daudzās pasaules valstīs e-cigaretes un/vai tajās izmantoto šķidrumu apliek ar akcīzes nodokli. Ņemot vērā, ka e-cigaretes ir galvenokārt alternatīva jau esošiem smēķētājiem, nodokļa politikai jābūt tādai, lai no vienas puses mazinātu to patēriņu, un no otras nesamērīgi nesadārdzinātu produktu, kas novestu pie tā nepieejamības legālā un iegādes nelegālā tirgū. Arī Latvijā e-cigarešu uzpildes šķidrums no 01.07.2016. ir ar akcīzes nodokli apliekama prece. Tomēr, pagaidām šis nodoklis nav harmonizēts un līdz ar to ir apgrūtināši

to iekasēt ES vienotajā tirgū. Turklāt e-cigarešu aprites regulējums ES dalībvalstīs būtiski atšķiras- piemēram, daudzās ES valstīs (t.sk. Čehija, Dānija, Vācija, Nīderlande, Īrija, Norvēģija, Slovākija, Lielbritānija, Zviedrija) ir atļauta e-cigarešu tirdzniecība internetā, vienlaikus Latvijā tā ir aizliegta, kas veicina e-cigarešu iegādāšanos nelegālā tirdzniecībā.

Latvijā e-cigaretēs vēl joprojām ir nišas produkts – saskaņā ar SPKC (2018) datiem, tās ikdienā lieto 1,4% iedzīvotāju vecumā 15 līdz 74 gadiem un tās veido labi ja 3% no tabakas produktu tirgus. E-cigarešu nozares pārstāvju skatījumā Latvijā pastāv ievērojams nelegālais e-cigarešu tirgus - vismaz 50% Latvijā patērēto produktu tiek pirkti nelegālā tirdzniecībā, nemaksājot nodokļus, neveicot produktu kvalitātes un atbilstības pārbaudes, kā arī nekontrolējot pircēju vecumu. To apliecina arī akcīzes nodokļa plaisas aprēķins e-cigaretēm.

E-cigaretēs piesaista ļoti maz jauniešu, kuri nekad nav smēķējuši regulārā lietošanā. Turklāt pētījumi liecina, ka pateicoties e-cigaretēm daudzi atmet smēķēšanu, tātad e-cigaretēm ir būtiska nozīme tieši patēriņa samazināšanā, nevis produktu pārdalē (McNeill, 2018).

Pētījuma objekts ir e-cigarešu tirgus Latvijā. Pētījuma priekšmets ir nodokļu politika e-cigaretēm.

Pētījuma hipotēze ir: akcīzes nodoklis par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu sastāda nelielu daļu no kopējā nodokļa apjoma, tādēļ veikt nodokļa palielināšanas pasākumus var būt neefektīvi.

Pētījuma mērķis ir novērtēt akcīzes nodokļa ietekmi uz e-cigarešu tirgus attīstības tendencēm.

Pētījuma uzdevumi ir:

1. Veikt elektronisko cigarešu un karsējamās tabakas aprites rādītāju un akcīzes nodokļa analīzi;
2. Izvērtēt ārvalstu pieredzi elektronisko cigarešu aprites, uzraudzības un patēriņa ietekmes nodrošināšanā;
3. Sniegt priekšlikumus elektronisko cigarešu patēriņa un ietekmes izvērtēšanas, kā arī uzraudzības uzlabošanā.

[2] BEZDŪMU TABAKAS UN NIKOTĪNU SATUROŠO PRODUKTU APRITES UN AKCĪZES NODOKĻA ANALĪZE

Akcīzes nodokļa mērķis ir ierobežot to preču patēriņu, kas ir kaitīgas apkārtējai videi un cilvēkiem, kā arī dot valstij ieņēmumus, apliekot ar papildus patēriņa nodokli (papildus pievienotās vērtības nodoklim) preces, kas nav pirmās nepieciešamības preces un kas neskar maznodrošinātos. Taču galvenais akcīzes nodokļa mērķis, kā minēts Finanšu ministrijas mājas lapā, ir fiskālais, t.i. nodrošināt valsts budžeta ieņēmumus (FM, 2019). Katrā gadījumā akcīzes nodoklis ir instruments, ar kuru valdības var būtiski ietekmēt patērētāju uzvedību par labu attiecīgā produkta izvēlei (Walker, 2018). Šajā nodaļā sniegta analīze par bezdūmu tabakas un nikotīnu saturošo produktu – karsējamās tabakas un e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu akcīzes nodokli, kā arī to vai un cik būtisks ir ieguvums no e-cigaretēs izmantojamā šķidruma kategorijas akcīzes nodokļa struktūrā un vai ir nepieciešams to palielināt ar mērķi palielināt valsts budžeta ieņēmumus. Katrā gadījumā akcīzes nodoklis ir instruments, ar kuru valdības var būtiski ietekmēt patērētāju uzvedību par labu attiecīgā produkta izvēlei (Walker, 2018).

E-cigaretēs un karsējamā tabaka tiek klasificētas atsevišķi no citiem ar akcīzes nodokli apliekamiem tabakas izstrādājumiem. Ieviešot jaunu kategoriju, patērētājiem un ražotājiem tiek dota skaidrība par nodokļa piemērošanu karsējamai tabakai, tas samazina nodokļu sistēmas sarežģītību un nodrošina produktu efektīvu uztveršanu (Perkins, 2018).

Kā minēts Pasaules Bankas grupas publikācijā par e-cigarešu patēriņu un aplikšanu ar nodokli, tad ES nav izveidota konkrēti šīs tabakas izstrādājuma grupas nodokļa harmonizācija savienības līmenī, līdz ar to katra valsts var izvēlēties vai aplikāt e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu ar specifisku akcīzes nodokli, kā arī noteikt papildus specififikācijas (WBG, 2019).

Kā redzams 1. tabulā, vairākas no ES valstīm ir iekļāvušas e-cigaretēs izmantojamo šķidrumus apliekamo objektu sarakstā, tostarp Latvija.

Valsts	Nodokļa likme vietējā valūtā	Valūtas maiņas likme	Akcīzes nodokļa likme, EUR	Papildus specififikācijas
Somija	0,3		0,3	
Portugāle	0,3		0,3	
Igaunija	0,2		0,2	
Zviedrija	2	10,4	0,19	
Slovēnija	0,18		0,18	
Ungārija	55	320	0,17	
Kipra	0,12		0,12	
Lietuva	0,12		0,12	
Rumānija	0,5	4,75	0,11	
Grieķija	0,1		0,1	
Itālija	0,08		0,08	0,04 EUR par 1 ml par šķidrumu bez nikotīna
Latvija	0,01		0,01	plus 0,005 EUR par 1 mg nikotīna
Horvātija	0		0	
Polija	0		0	No 2020.gada 1.jūlija 0,5 PLN par 1 ml

1.tabula **Akcīzes nodokļa likmes e-cigaretēs izmantojamam šķidrumam ES valstīs, euro/ml**

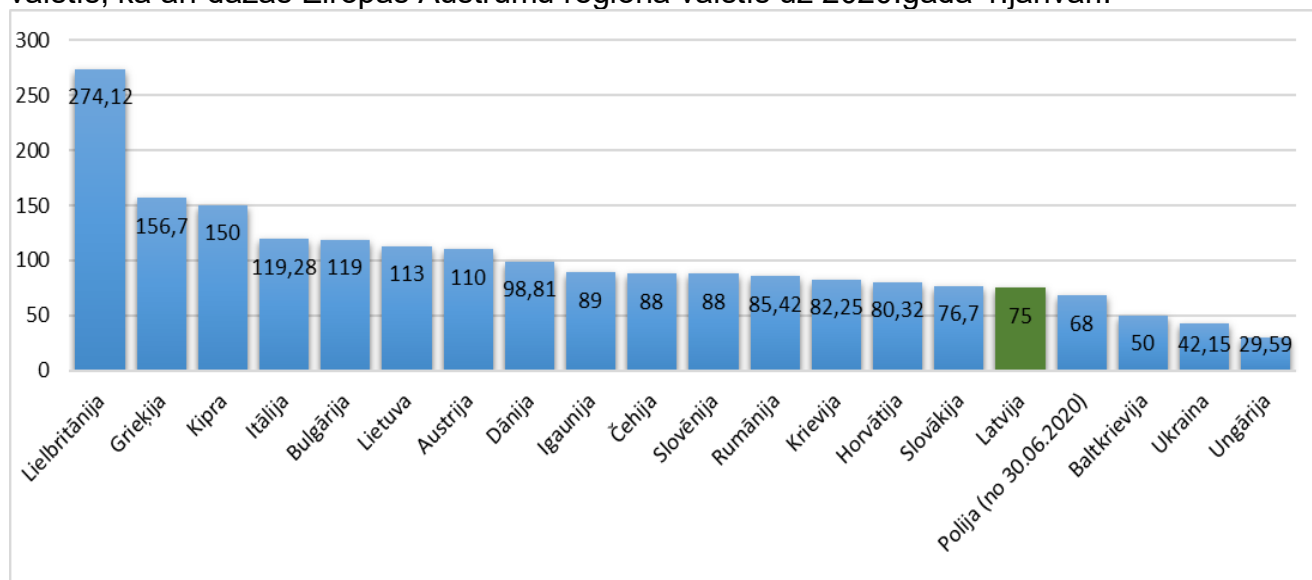
Avots: Pasaules Bankas grupa, 2019.

Pēc tabulas datiem redzams, ka Latvija ir starp valstīm, kur nodokļa likme par 1 ml ir viszemākā, vienlaikus ir noteikta papildus specififikācija - plus 0,005 EUR par 1 mg nikotīna, kas izmantots e-cigaretē lietojamajā šķidrumā (Valsts ieņēmumu dienests, 2019). Visaugstākā akcīzes nodokļa likme ir Somijā un Portugālē (WBG, 2019). Somija ir starp tām radikāli noskaņotām valstīm, kas ir uzstādījušas ambiciozu mērķi – izskaust valstī jebkāda veida smēķēšanu, klasisko, “veipošanu” un citas. Līdz ar to, kā vienu no instrumentiem izmanto augstas nodokļa likmes. Tas ir arī iemesls, kāpēc e-cigarešu lietošanā izmantojamam šķidrumam visaugstākā nodokļa likme ir tieši Somijā. Salīdzinot akcīzes nodokļu likmes, jāņem vērā arī pirkjspējas un vispārējā cenu līmeņa atšķirības starp ES dalībvalstīm.

2018. gadā ir paplašinājies patērētājiem pieejamais tabakas izstrādājumu sortiments – Latvijas tirgū tiek piedāvāta karsējamā tabaka. Karsējamā tabaka ir ar akcīzes nodokli apliekama prece un pirmo reizi nodota patēriņam 2018.gada martā. 2018.gadā patēriņam nodoti 4.5 tonnas karsējamās tabakas, savukārt 2019.gadā – 33 tonnas, attiecīgi dodot 2.31 milj. EUR akcīzes nodokļu ienākumu, kas veido 1% no visiem tabakas akcīzes ienākumiem Latvijā (Akcīzes preču aprīte 2019.gadā, 2020).

Karsējamā tabaka, kā tika minēts iepriekš, ir ar akcīzes nodokli apliekams objekts kopš 2016.gada 1.marta. Kopš 2017.gada 1.janvāra nodoklis par karsējamo tabaku ir ticis palielināts pilnīgi katru gadu.

1.attēlā redzamas akcīzes nodokļa likmes karsējamai tabakai Eiropas Savienības valstīs, kā arī dažās Eiropas Austrumu reģiona valstīs uz 2020.gada 1.janvāri.

1.attēls **Akcīzes nodokļa likmes karsējamai tabakai ES valstīs un Latvijai tuvu esošajās valstīs uz 01.01.2020, EUR/1000g**

Latvijā noteiktā akcīzes nodokļa likme ir starp zemākajām, bet ņemot vērā atrašanos Austrumu reģionā, likmes apmērs ir samērīgs, jo, piemēram, Krievijā, Igaunijā un Lietuvā akcīzes nodokļa likmes par apskatīto produktu jau ir augstākas.

Kopumā kopš karsējamā tabaka tiek aplikta ar nodokli, to palielinot katru gadu, ir vērojams nodokļa likmes kāpums par 21% 4 gadu laikā. Ņemot vērā ka pirmo reizi karsējamā tabaka tika nodota patēriņam tikai 2018.gadā un tās daudzumi nav apjomīgi, salīdzinot ar citiem tabakas izstrādājumiem, kā cigaretes un tinamā tabaka, autori neredz vajadzību veikt šī nodokļa bezjēdzīgu, formālu palielināšanu.

Pēc Valsts ieņēmumu dienesta akcīzes preču aprites datiem, e-cigaretēs izmantojamā šķidruma legālie apjomi pa gadiem ir mainīgi.

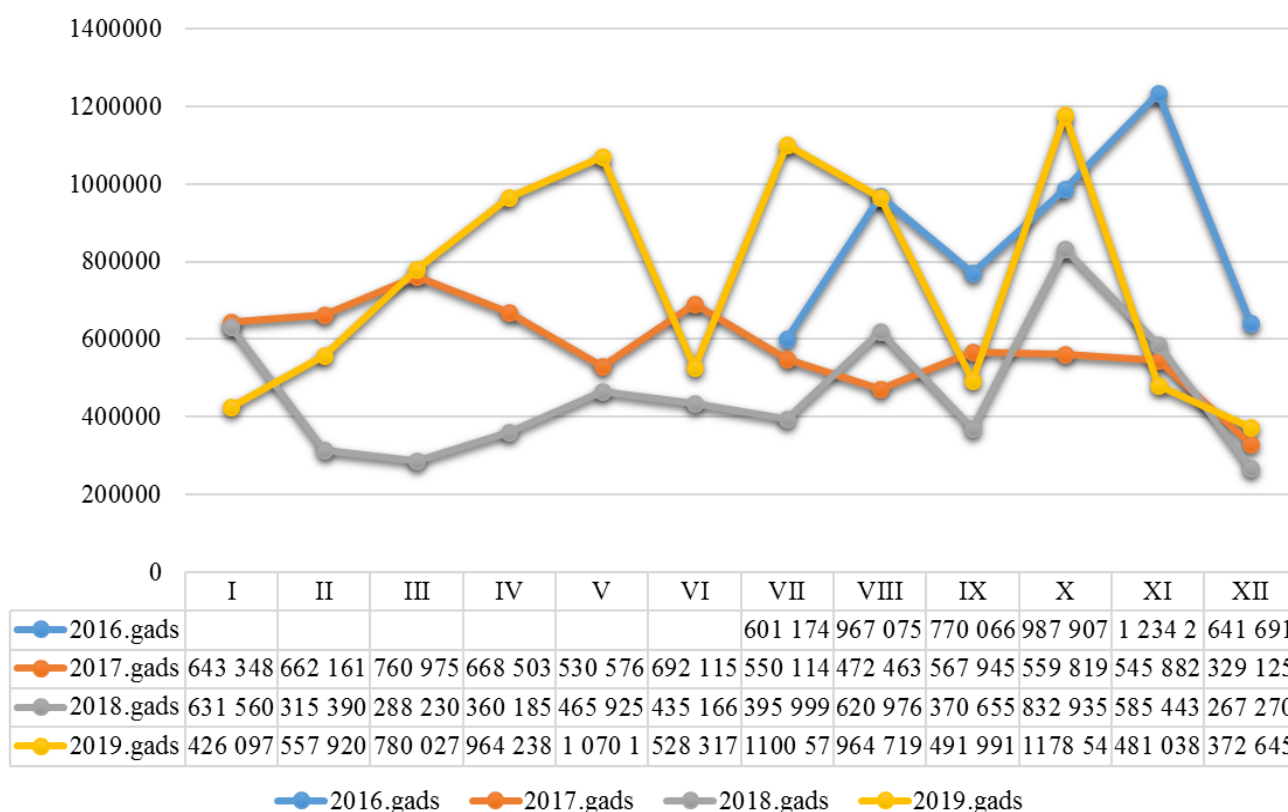
Periods	Kopā milj. ml
2016.gads (jūlijs - decembris)	5,20
2017.gads	6,98
2018.gads	5,57
2019.gads	8,92

2. tabula **Patēriņam nodoto e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu apjoms Latvijā, milj.ml**

Avots: VID, 2019

Dati par patēriņam nodoto e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu apjomu ir pieejami no 2016.gada 1.jūlija, kad šis produkts tika atzīts par ar nodokli apliekamo objektu. Redzams, ka pirmo 6 mēnešu laikā patēriņam tika nodots gandrīz tikpat liels daudzums ml, cik visā 2018.gadā kopumā. 2018. gadā tika nodoti 5,5 milj. mililitri un tas ir par 22% jeb par 1,5 milj. mililitriem mazāk kā iepriekšējā gadā. Savukārt, 2019.gadā e-cigaretēs izmantojamais šķidrums ir ticis nodots patēriņam jau par 60% vairāk kā 2018.gada attiecīgajā periodā. Ņemot vērā produkta aktualitāti un popularitāti, ekspertiem nav pamata uzskatīt, ka nākamajos gados ir gaidāms būtisks patēriņa kritums.

Sīkāks uzskaitījums pa mēnešiem redzams nākamajā attēlā. Par 2016.gadu pieejami dati no 1.jūlija, kā jau minēts iepriekš, no datuma, kad produkts ir kļuvis par ar nodokli apliekamo objektu akcīzes preču segmentā.

2.attēls Detalizēts patēriņam nodoto e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu apjoms Latvijā pa mēnešiem, ml

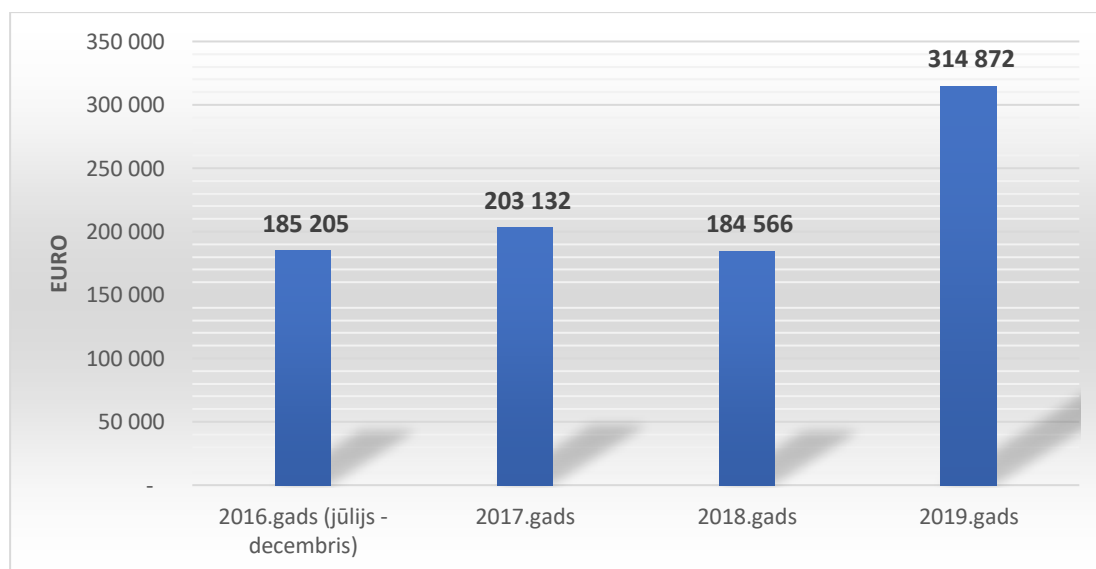
Avots: VID, 2019

Pēc šiem datiem redzams, ka e-cigaretēs lietojamo šķidrumu aprites rādītāji ir ļoti nepatstāvīgi. Nav novērojama nedz sezonālā ietekme, nedz arī tendences pa gadiem. Ja salīdzina gada pirmos 6 mēnešus var novērot, ka no 2017. uz 2018.gadu vērojams krietns aprites rādītāju kritums, kopumā pirmo 6 mēnešu laikā 2018.gadā ir patēriņam nodots par 37% mazāk kā 2017.gadā, savukārt, 2019.gadā par 73% vairāk kā 2018.gada attiecīgajā periodā (VID, 2019).

Salīdzinot gada otrās puses 6 mēnešus 2016.-2019.gada ietvarā, tomēr tiek novērots, ka 2017.gadā patēriņam nodots par 41% mazāk mililitru šķidruma kā 2016.gada jūlijā – decembrī, un 2018.gada otrajā pusē kritums turpinās vēl par 2%, salīdzinot ar 2017.gadu. Būtisks pieaugums vērojams 2019.gada otrajā pusē, kad e-cigarešu šķidruma patēriņš ir pieaudzis par 49% salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu.

Pēc šiem datiem var secināt, ka pagaidām Latvijā nav nepieciešamības pēc būtiskiem nodokļa apmēra vai aprēķināšanas metodikas uzlabojumiem, jo e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu patēriņš ir ļoti nepatstāvīgs un patērētāja paradumi šajā segmentā ir mainīgi. Tas liek domāt, ka nodokļa izmaiņu ieviešanas administratīvie izdevumi un tehniskie risinājumi nedotu pietiekamu fiskālo efektu, lai to būtu vērts darīt.

To parāda arī par šo produktu iekasētā akcīzes nodokļa analīze kopš 2016.gada 1.jūlija, kad šķidrumi, ko lieto e-cigaretēs, kļuva par akcīzes nodokļa objektu. Dati ir iegūti pamatojoties uz Akcīzes nodokļa deklarācijās aprēķināto akcīzes nodokli, neiekļaujot muitā aprēķināto akcīzes nodokļa maksājumu summas.

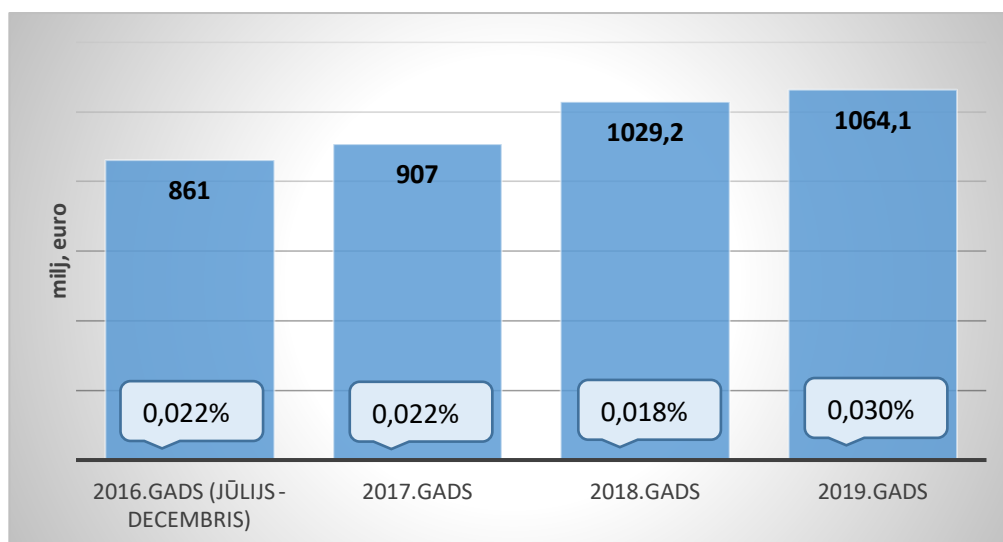
3.attēls Aprēķinātais akcīzes nodoklis par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu Latvijā, euro

Avots: VID, 2019

Kā redzams attēlā, aprēķinātais nodoklis ir proporcionāls legālajam patēriņam. Kaut arī iekasētais nodokļa apjoms par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu ir tikpat nepatstāvīgs kā patēriņš, neliela tendence nodokļa palielinājumam pa gadiem tomēr tiek novērota, izņemot 2018.gadu, kad iekasētā nodokļa apjoms bija par 9% zemāks kā 2017.gadā un par 41% zemāks kā nākamajā 2019.gadā kopumā (VID, 2019).

Pētījuma ietvaros ir apskatīts arī aprēķinātā akcīzes nodokļa īpatsvars par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu kopējā akcīzes nodokļa struktūrā.

Akcīzes nodokļa ieņēmumi 2018. gadā ir 1,03 miljardi EUR, kas ir par 122,2 milj. EUR jeb 13,5 % vairāk kā 2017. gadā (skat. 4.attēlu). (Akcīzes preču aprīte 2018.gadā, 2019) 2018. gadā ieņēmumu plāns izpildīts par 100,4 %. 2018. gadā 11% no valsts budžeta ieņēmumiem veido akcīzes nodokļa ieņēmumi un tas ir būtisks valsts kopbudžeta ieņēmumu avots.

4.attēls Par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu iekasētais nodoklis kopējā akcīzes nodokļa struktūrā, % 2016.-2018.gadā

Avots: VID, 2018

Par apskatīto produktu iekasētais akcīzes nodoklis sastāda ļoti niecīgu daļu no kopējā apjoma – vidēji 0,02%. Kopumā katrā no apskatītajiem gadiem akcīzes nodokļa budžeta plāns ir izpildīts un pat pārpildīts (2016.gada izpilde – 104,8%, 2017.gada izpilde 101,8%, 2018.gada izpilde – 100,4%) (Akcīzes preču aprīte 2018.gadā, 2019). Kaut arī akcīzes nodoklim kopumā ir vērojams ikgadējs pieaugums, tomēr par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu iekasētais nodoklis kopējā struktūrā ir ļoti niecīgs, turklāt kopš 2017.gada ir vērojams samazinājums procentuāli kopējā struktūrā. Šis faktors liek secināt, ka par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu iekasētais nodoklis kopējā struktūrā ir tik niecīgs, ka nav rentabli veikt nodokļa palielināšanu šim objektam, jo administratīvie un tehniskie risinājumi palielinājuma ieviešanai var nenest pietiekamu fiskālo ieguvumu, lai būtu rentabli to veikt.

Nodokļa palielināšanas kontekstā jāmin, ka ar 2020.gada 1.janvāri jau tika palielinātas akcīzes nodokļa likmes citiem tabakas produktiem (5 no 6 tabakas izstrādājumu kategorijas), kas akcīzes nodokļa ieņēmumu kopējā struktūrā sastāda lielāku īpatsvaru kā nodokļa daļa par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu. (Valsts ieņēmumu dienests, 2019)

Tabakas izstrādājumu veids	no 2017.gada	no 2017.gada	no 2018.gada	no 2018.gada	no 2019.gada	no 2019.gada	no 2020.gada
	1.janvāra	1.jūlija	1.janvāra	1.jūlija	1.janvāra	1.jūlija	1.janvāra
	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR	EUR
Cigaretēm (par 1000 cigaretēm)	56,20+25%, bet ne mazāk kā 93,70 euro par 1000 cigaretēm	67,00+20%, bet ne mazāk kā 99,00 euro par 1000 cigaretēm	67,00+20%, bet ne mazāk kā 99,00 euro par 1000 cigaretēm	74,60+20%, bet ne mazāk kā 109,20 euro par 1000 cigaretēm	74,60+20%, bet ne mazāk kā 109,20 euro par 1000 cigaretēm	78,70+20%, bet ne mazāk kā 114,70 euro par 1000 cigaretēm	78,70+20%, bet ne mazāk kā 114,70 euro par 1000 cigaretēm
Cigāri un cigarillas (par 1000 gab.)	58	58	73	73	88	88	95,2 ↑
Smalki sagrieztai tabakai cigarešu uztīšanai (par 1000 g)	62	62	66	66	70	70	75 ↑
Citai smēķējamai tabakai (par 1000 g)	62	62	66	66	70	70	75 ↑
Tabakas lapas (par 1000 g)	62	62	66	66	70	70	75 ↑
Karsējamā tabaka (1000 g)	62	62	66	66	70	70	75 ↑

3.tabula **Akcīzes nodokļa likmes tabakas izstrādājumiem Latvijā pieaugums no 2017.gada, EUR**

Avots: VID, 2020

Kā minēts iepriekš (skatīt 3.attēlu), kopējā akcīzes nodokļa struktūrā ieņēmumi par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu ir niecīgi. Savukārt, akcīzes nodoklis pārējiem tabakas izstrādājumiem, tai skaitā karsējamai tabakai, kopš 2020.gada 1.janvāra jau ir palielināts (Valsts ieņēmumu dienests, 2019). Jāmin, ka tabulā minētie pārējie tabakas izstrādājumi kopā veido daudz nozīmīgāku ieņēmumu daļu, kā ieņēmumi par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu. Līdz ar to jāsecina, ka budžeta izpildes palielināšanas pasākumi jau ir veikti un nav rentabli noteikt vēl papildus likmes pieaugumu apliekamajam objektam, kas ieņēmumu kopsummā nesastāda pat 0,5%.

Cena dažādiem izstrādājumiem ievērojami atšķiras, un pastāv atšķirības starp cenām tiešsaistē un veikaliem. Slēgtas sistēmas izstrādājumi parasti ir lētāki tiešsaistē, bet atvērto sistēmu komplekti - lētāki veikalos (McNeill, 2018).

[3] ĀRVALSTU PIEREDZE

E-cigarešu un karsējamās tabakas produktu lietošana nav kļuvusi aktuāla tikai Latvijā. Arī citas valstis ir uzsākušas pievērst pastiprinātu uzmanību šim alternatīvajam tabakas izstrādājumam un tā regulējumam.

Lielākoties karsējamās tabakas produkti tiek pakļauti savādākam normatīvajam regulējumam nekā klasiskie tabakas izstrādājumi, jo tiem ir savādāka uzbūve un sastāvs.

ASV ir viena no 181 pasaules valstīm, kas ir dalībvalsts Pasaules Veselības organizācijas vispārējai konvencijai par tabakas uzraudzību, līdz ar to tai ir saistošas vērtības, kas popularizē sabiedrības veselības intereses. ASV karsējamās tabakas izstrādājumi nevar tikt laisti apgrozībā pirms ASV Pārtikas un zāļu pārvalde nav tos akceptējusi saskaņā ar sabiedrības veselības aizsardzības normām. Philip Morris International kompānija savu IQOS tabakas karsēšanas sistēmu pieteica, kā ierīci, kuras lietošana ir ar samazinātu risku

salīdzinot ar cigarešu smēķēšanu, uz kā arī tiek balstīts pieņēmums, ka ierīce izraisa mazāku veselības kaitējumu nekā klasiskie tabakas izstrādājumi. Tomēr, kā atzīst nozares pārstāvji, kompānija līdz pat 2018.gada beigām nebija sniegusi pierādāmus zinātniskos pētījumus, kas šo apgalvojumu apstiprinātu (Lauren Kass Lempert, 2018). 2019.gada aprīļa beigās AVS Pārtikas un zāļu pārvalde atļāva IQOS tirdzniecību ASV, atzīstot par piemērotu sabiedrības veselības aizsardzībai (*“appropriate for the protection of the public health”*) (FDA, 2019), līdz ar to atverot ceļu kompānijai biznesa attīstībai (Pan Kwan Yuk, 2019). Kā norāda eksperti, šim lēmumam ir ļoti nozīmīga loma visas pasaules turpmākajam regulējumam attiecībā uz karsējamās tabakas izstrādājumiem, kas nozīmē, ka produkta ietekme uz sabiedrības veselību ir savādāka kā cigaretēm un citiem tabakas izstrādājumiem. Tomēr Pārtikas un zāļu pārvaldes paziņojumā uzsvērts, ka tas nenozīmē, ka produkta lietošana ir droša un nekaitīga (FDA, 2019). Turklāt ietekmi uz veselību iespējams salīdzināt tikai uz indivīdiem, kas ir pilnībā nomainījuši savus smēķēšanas paradumus uz IQOS ierīces lietošanu.

Lielbritānijā karsējamās tabakas produktu aplikšanu ar akcīzes nodokli sāka apsvērt 2018.gada sākumā, kad valstī lielu popularitāti guva 2017.gadā ieviestā IQOS ierīce, kas tāpat kā ASV tika atzīta par mazāk kaitīgu veselībai kā ierastās cigaretes, samazinot veselības kaitējumu par 10%. Tāpēc Philip Morris International arī pauž viedokli, ka akcīzes nodoklim ir jābūt proporcionālam sabiedrības veselībai nodarītajam kaitējumam, respektīvi, zemākam, kā cigaretēm. (Walker, 2018). Lielbritānijas valdība 2018.gada pavasarī nolēma, ka karsējamā tabaka tiks noteikta kā atsevišķa ar nodokli apliekamā kategorija, nevis klasificēta kā klasiskās cigaretes (Perkins, 2018).

Kamēr citas valstis ir normatīvā skaidrojuma un regulējuma meklējumos attiecībā uz e-cigaretēm un karsējamo tabaku, Austrālijā šie produkti ir aizliegti. Nikotīnu saturošus produktus Austrālijā drīkst ievest tikai terapeitiskiem nolūkiem ar ārsta izrakstītu recepti (Hall, Gartner, & Forlini, 2015). Austrālijas valdībā joprojām notiek skaļas debates, vai šos produktus valstī ir jālegalizē. 2019.gada janvārī Austrālijas Karaliskā ģimenes ārstu koledža publicēja vadlīnijas (RACGP, 2019), rekomendējot ģimenes ārstiem ieteikt e-cigaretes pacientiem, kas jau mēģinājuši atmet smēķēšanu, izmantojot citus veidus. Neskatoties uz to, ka produkti nav legāli lietojami ikdienas vajadzībām, 2013.gadā e-cigaretes bija pamēģinājuši jau 600 tūkstoši iedzīvotāju, kas ir pietiekami liels skaits iedzīvotāju, tajā skaitā arī nepilngadīgo (Hall, Gartner, & Forlini, 2015). Kā viens no argumentiem, lai legalizētu e-cigaretes ir tas, ka tad būtu iespējams veikt produkta izsekojamību, noteikt pircēja un patērētāja vecumu un ierobežot to. Šobrīd Austrālijā ir izveidojies sava veida “melns tirgus” un e-cigaretes tāpat tiek ievestas valstī pasūtot tās internetā un piegādājot no tuvumā esošās Jaunzēlandes, kur tās ir legalizētas (Karp, 2019).

Kā min Kvīnslendas Universitātes pētnieki, ir iespējami varianti kā legalizēt e-cigaretes, bet neveicināt to noietu, ierobežojot šo produktu reklamēšanas kampaņas. Turklāt, ja produkti tirdzniecības zālēs atradīsies blakus, patērētājs tāpat to uztvers kā smēķējamo produktu un varēs izdarīt izvēli, iegādāties to vai nē, rēķinoties ar patiesajām sekām. Tādā veidā tiks nodrošināta arī veselīga konkurence ar pārējiem tabakas izstrādājumiem. Pētnieki uzsver diezgan absurdo situāciju, ka e-cigaretes un citas tabakas karsēšanas iekārtas ir aizliegtas, bet degošās klasiskās cigaretes, kas ir krietni veselībai kaitīgākas, ir pieejamas visos tirdzniecības veikalos, degvielas uzpildes stacijās un citur.

Kā jau tika minēts iepriekš, legalizējot produktu, tiktu atvērta iespēja veikt produkta izsekojamību. Tāpat būtu iespējams noteikt pircēja vecumu un ierobežot e-cigarešu tirdzniecību nepilngadīgajiem, jo šobrīd, bez attiecīga regulējuma, to izdarīt ir apgrūtināts. Izsekojamības ieviešana palīdzētu ievākt arī statistikas datus par patieso produkta izplatību un tirgus situāciju, gan legālo, gan arī nelegālo. Ja patērētājam būtu iespēja iegādāties produktu legāli, tas noteikti samazinātu pircēja vēlmi, to iegādāties “melnajā tirgū”.

Amerikas Savienoto valstu eksperti min, ka, ja ierīcēm legālajā tirgū tiek noteikta pietiekami augsta cena (žurnāls Financial Times min, ka Amerikā pārdošanas cena vidēji varētu būt 70 dolāri par ierīci), tas savā veidā samazina produkta pieejamību pusaudžiem. Tas darbojas kā ierobežojums, jo ne katrs pusaudzis var uzreiz atļauties nopirkt šāda veida ierīci. (Pan Kwan Yuk, 2019). Vienlaikus jāņem vērā, ka iegādāties cigarešu paciņu gandrīz vienmēr būs lētāk kā e-cigareti.

E-cigaretēs nevar likumīgi pārdot jauniešiem līdz 18 gadu vecumam Lielbritānijas lielākajā daļā. Iepirkumi notiek arī no avotiem, kurus reti izmanto tabakai, piemēram, tiešsaistes piegādātāji (McNeill, 2018).

Lielbritānijā e-cigarešu lietošanas izplatība pieaugušajiem ir sasniegusi aptuveni 6% pieaugušo iedzīvotāju. E-cigarešu lietošana Lielbritānijā nesmēķētāju vidū joprojām ir ļoti reta - mazāk nekā 1%, līdzīgi kā nikotīna aizstājterapijas lietošanas līmenis. Starp nesmēķētājiem, kas jebkad ir lietojuši e-cigaretēs, neliela daļa ir lietojuši nikotīnu saturošus šķidrumus, un lielākā daļa nav progresējuši līdz regulārai lietošanai. E-cigarešu lietošanas un izmēģinājumu izplatība smēķētāju vidū ir samazinājusies, savukārt lietošana un izmēģinājumi bijušo smēķētāju vidū turpina pieaugt. Sociālekonomiskās atšķirības smēķētāju un neseno smēķētāju e-cigarešu lietošanā ir kļuvušas mazākas, bez skaidras izplatības gradienta pēc profesionālās klases. Divkārsās lietošanas (lietošanas un smēķēšanas) izplatība ir līdzīga e-cigarešu lietotājiem un nikotīna aizstājterapijas lietotājiem (McNeill, 2018).

Lielbritānijas Karaliskā ārstu koledža atzina e-cigarešu lietošanu par 95% mazāk kaitīgu, salīdzinot ar cigarešu smēķēšanu (RCP, 2016). Tajā pašā laikā Birmingemas Universitātes pētnieki skaidri norāda, ka sabiedrībā "veipošana" tiek uzskatīta par veselīgāku veidu, kā atmet smēķēšanu, tomēr īsti nekaitīgs tas nav (Scott, 2018). Eksperti atsaucas uz vairākiem pētījumiem, kas veikti uz dzīvniekiem, konkrēti - pelēm. Šie pētījumi parādīja nekontrolēta šķidruma iedarbību, kas palielināja iekaisuma marķieru sekrēciju, izraisīja elpceļu hiperreaktivitāti un hroniskas iedarbības rezultātā izraisīja plaušu audu degradāciju (Garcia-Arcos I, 2016). Lai arī pētījumi norāda uz e-cigarešu šķidruma iedarbības iespējamo negatīvo ietekmi, tomēr, lai pierādītu sastāva izmaiņas un negatīvo ietekmi uz plaušām, šajos modeļos nav ņemts vērā pats "veipošanas" process, līdz ar to pierādītā ietekme uz veselību nav viennozīmīga (Lerner Ca, 2015).

Jāatzīmē, ka, lai arī būtu jāturpina veselības pētījumi par e-cigaretēm, pētījumi, kas balstās uz aptaujām liecina, ka vismaz cilvēku izpratne ir tāda, ka pārsvarā cilvēki domā, ka tas palīdz atmet vai samazināt smēķēšanu (Bruin, 1996). Tā piemēram, kādā aptaujā Šveicē konstatēts, ka e-cigaretēs galvenokārt izmantoja, lai aizstātu cigaretes (94%), jo tika uzskatīts, ka tās ir mazāk toksisks nekā cigaretes (89%), lai palīdzētu atmet smēķēšanu vai izvairītos no smēķēšanas atsākšanas (72%) vai samazinātu cigarešu patēriņu (71%) (Queloz, 2019).

[4] METODOLOĢIJA

Attiecībā uz nelegālo tirgu jāapsver arī citi ražojumi, kas nav parastās cigaretes, piemēram, e-cigaretes. Paredzams, ka turpmākajos gados e-cigaretes un citi jauni smēķēšanas produkti būs starp visstraujāk augošajām nelegālo produktu kategorijām, tāpēc jautājums ir par to, vai šie produkti ietekmēs nelegālo tabakas tirgu. Tomēr, pat ja tie samazina parasto cigarešu patēriņu, ir stingri jākontrolē jebkura nikotīna produkta tirdzniecība, ieskaitot e-cigaretēs. Tāpēc nelegālā tirgus novērtēšanai vajadzētu būt dziļākai dažādu produktu kategoriju pārbaudei.

Šobrīd ir situācija, kad ES harmonizē nodokļu prasības, bet dalībvalstis savā starpā nesaskaņo to administrēšanu. Līdz ar to, būtu vēlams ciešāka cīņa un kooperēšanās pret nelegālo tabakas tirdzniecību, tai skaitā metodoloģijas saskaņošana tās identificēšanai. Tāpat būtu svarīgi attīstīt neatkarīgus, starptautiskus pētījumus tabakas un nikotīnu saturošo produktu nelegālās tirdzniecības analizēšanai un pašu produktu padziļinātiem klīniskiem pētījumiem

Smēķēšanas izplatība tiek novērtēta regulāri arī Latvijā veicot veselības paradumu apsekojumu (Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums, 2018). Pēc šī apsekojuma datiem, e-cigaretes Latvijā nekad nav lietojuši kopumā 84,0%; vienu reizi - 8,0%; 2-50 reizes - 6,6% un vairāk kā 50 reizes - 1,4% (SPKC, Health Behaviour among Latvian Adult Population. Riga, 2018). Salīdzinot šos datus ar legālā tirgus datiem var konstatēt akcīzes nodokļa plaisu, izmantojot top-down metodi. Šī metode ļauj novērtēt potenciālo nodokļa bāzi un zaudējumus no nelegālās tirdzniecības. Pielietojot šo metodi, var konstatēt rezultātu, ka ap 32% e-cigarešu ir nelegāli patērētas. Veselības apsekojums vērsts uz cilvēku paradumu noskaidrošanu, bet diemžēl tajā neanalizē nelegālo tirgu un tā izplatību. Būtu vēlams uzlabot šī apsekojuma metodoloģiju, iekļaujot tajā specifiskus konkrētus jautājumus par e-cigaretēm un to iegādi, lai varētu precīzāk identificēt nelegālā tirgus tendences un domāt par risinājumiem tā ierobežošanā. Nenodrošinot nelegālā tirgus apkarošanu nedarbojas ne akcīzes nodokļa politika, ne tirdzniecības ierobežojumi, gluži pretēji, tas tikai izkropļo tirgu un pazudīs arī liela daļa no jau tagadniecīgajiem nodokļu ieņēmumiem no šiem produktiem.

Viens vērtīgs avots, ko regulāri izmanto tabakas kontroles pētījumiem, ir Eiropas veselības interviju (EHIS) pētījums. EHIS galvenais mērķis ir izstrādāt kopīgas metodes un instrumentus informācijas vākšanai par veselības rādītājiem. Tomēr EHIS trūkst detalizētas informācijas par to, kur un kā tabakas izstrādājumi tika iegādāti. Turklāt nav skaidrs, cik regulāri šī aptauja tiek organizēta, jo dati patstāvīgi tiek atjaunoti.

Pirmkārt, jānovērtē EHIS biežums un pilnīgums, lai noteiktu, vai rezultāti ir noderīgi nelegālā tirgus analīzei. EHIS nav konkrēta jautājuma par to, vai tabakas izstrādājumi tiek iegādāti legālajā vai nelegālajā tirgū, kādi ir iemesli, kad indivīdi iegādājās nelegāli, un tieši kā un kur tabakas izstrādājumi tika iegādāti nelegāli, vai tas bijis tiešsaistē vai klātienē. Būtu lietderīgi uzdot šos jautājumus kā daļu no veselības aptaujas konkrētā valstī vai fokusējoties uz tabakas izstrādājuma iegādes veidu veidot kā atsevišķu aptauju. Līdz šim EHIS galvenā uzmanība ir pievērsta smēķēšanas veselības aspektiem, nevis tabakas tirgum; tomēr šāda jauna pieeja varētu arī palīdzēt labāk izprast un analizēt tabakas tirgu un nodrošināt stingrāku legālās produkcijas kontroli.

Latvijas Slimību profilakses un kontroles centra ikgadējo "Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījumu" (SPKC, Health Behaviour among Latvian Adult Population. Riga, 2018) var minēt kā labās prakses piemēru. Šī aptauja ir detalizētāka un specifiskāka kā EHIS. Tomēr tāpat tas aprobežojas ar vispārēju smēķēšanas izplatības noteikšanu, nevis nopirkto produktu avotu vai šādu produktu kategorijām. Tāpēc autori ierosina uzlabot veselības aptauju metodoloģiju, paplašinot apskatāmo jautājumu loku, lai tas aptvertu gan konkrētus produktus, gan arī to, kur šie produkti tiek iegādāti (skatīt 5.attēlu).

1. Vai jūs smēķējat vai lietojiet nikotīnu saturošus produktus?
Jā/ Nē

2. Kādus produktus jūs lietojiet?
Cigaretēs / tināmā tabaka / cigarillas / cigāri / pīpe / karsējamā tabakas / ūdenspīpe / elektroniskās cigarettes / nikotīnu saturoši spilventiņi

3. Lūdzu novērtējiet lietošanas biežumu katram produktam:
Lietoju ikdienā / lietoju reizi mēnesī / lietoju retāk kā reizi mēnesī /
esmu lietojis, bet vairs nelietoju / nekad neesmu lietojis

4. Lūdzu novērtējiet lietošanas daudzumu:
Cigaretēm, cigarellām, cigāriem, nikotīna spilventiņiem – skaits /
tabakām – grami / e-cigaretēm – tilpums

5. Kur jūs parasti iegādājat šos produktus:
Veikalā / pasūtu internetā / sociālos tīklos / pērku no paziņām, draugiem /
citur (precizēt)

5. attēls Nelegāla tabakas tirgus indeksa iegūšana

Balstoties uz nelegālā tirgus indeksa iegūšanas shēmu, valdības zaudējumus un ar tiem saistīto nodokļu plaisu var aprēķināt, izmantojot top-down metodi. Top-down metode nosaka, ka nodokļu plaisas un starpības aprēķināšanai izmantotais datu avots aptver visu nodokļu bāzi. Šīs metodikas priekšrocība ir tā, ka tajā tiek izmantotas aplēses, kuru pamatā ir dati, kas ir neatkarīgi no oficiālajiem datiem (Jurušs M, 2018) (Keen, 2013). Lai novērtētu akcīzes nodokļa starpību katrai tabakas izstrādājumu kategorijai, aprēķina pieeja būtu nedaudz jāprecizē. Rezultātus varētu izmantot kā galveno indikatoru, lai noteiktu virzienu turpmākām darbībām, lai samazinātu nelegālo tirdzniecību un nodokļu nemaksāšanu.

[5] REZULTĀTI

Pēc top-down metodes (Jurušs, 2018), tika noskaidrots, ka apmēram 32% no visām Latvijā iegādātajām e-cigaretēm tiek pirktas nelegālajā tirgū.

Lielākoties aptaujas, kas vērstas uz veselības ietekmes novērtējumu, fokusējas uz to, lai noskaidrotu patērētāju ieradumus, nevis, lai analizētu nelegālo tirgu.

Neveicot pasākumus nelegālā tirgus apkarošanai un ierobežošanai, nedarbosies ne akcīzes nodokļu politika, ne tirdzniecības ierobežojumi, tieši pretēji - tas tikai kropļos tirgu, turklāt tiks zaudēta liela daļa no šo produktu jau tā nenozīmīgajiem nodokļu ieņēmumiem.

[6] DISKUSIJA

Tabakas aprites regulējumam, tostarp akcīzes nodokļa politikai, ir jāsabalansē e-cigarešu riski ar to iespējamiem ieguvumiem - un jāsasniedz galvenie mērķi - samazināt smēķēšanu. Ir jāizvairās no tā, ka nesmēķētāji uzsāk e-cigarešu lietošanu. Tas prasa

regulējuma regulāru pārskatīšanu un ietekmes novērtējumu (McNeill, 2018). Vienlaikus pēc iespējas jāmazina e-cigarešu un citu alternatīvu tabakas izstrādājumu iegādāšanās nelegālā tirdzniecībā, tādēļ gan šo produktu akcīzes nodokļa likmēm, gan to pieaugumam jābūt samērīgam. Tas ir jo īpaši aktuāli Latvijā, ņemot vērā ES ārējo austrumu robežu ar valstīm, kurās dažādu tabakas izstrādājumu akcīzes nodokļa likmes un cenas ir daudz zemākas.

Nav pierādījumu, kas prasītu steidzamas izmaiņas regulējumā attiecībā uz e-cigaretēm, kurās nav nikotīns vai e-šķidrums un uz kurām pašlaik neattiecas ES tabakas izstrādājumu direktīva (McNeill, 2018).

Vienlaikus Latvija varētu apsvērt vienkāršot e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu akcīzes nodokļa likmi, nosakot vienotu likmi par ml, neatkarīgi no nikotīna koncentrācijas. Tas mazinātu nepareizu pārdoto šķidrumu deklarēšanu – t.i. situācijas, kurās pārdod nikotīnu saturošu šķidrumu, bet deklarē kā nikotīnu nesaturošu. Tāpat varētu apsvērt atļaut e-cigarešu tirdzniecību interneta veikalos, kas varētu nodrošināt vecuma pārbaudi gan pirkšanas, gan piegādes brīdī. Tas varētu mazināt patērētāju tieksmi iegādāties e-cigaretes nelegālā tiešsaistes tirdzniecībā.

Latvijai būtu lietderīgi arī apsvērt regulēt nikotīnu saturošos spilventiņus, kas ir jaunākā alternatīva klasiskajiem tabakas izstrādājumiem – arī šiem produktiem jābūt atbilstoši marķētiem, tie nedrīkst būt pieejami jauniešiem, un tiem būtu jānosaka samērīga akcīzes nodokļa likme par kg. Šādu likmi jau ieviesusi Igaunija, kas pagājušā gadā no nikotīnu saturošo spilventiņu tirdzniecības saņēma 0,89 miljoni EUR.

Nikotīns ir atkarību izraisoša viela, tomēr kopējā atkarība no kāda produkta ir atkarīga no nikotīna ievadīšanas sistēmas. Attīstoties e-cigaretēm, ir uzlabojusies to nikotīna piegāde. Tas varētu nozīmēt, ka viņu atkarības potenciāls ir palielinājies, taču tas var arī padarīt viņus pievilcīgākus smēķētājiem kā smēķēšanas aizstājēju. Pagaidām nav skaidrs, cik atkarību veicinošas e-cigaretes ir vai varētu būt salīdzinājumā ar tabakas cigaretēm (McNeill, 2018).

Jāturpina uzraudzīt e-cigarešu lietošanas un smēķēšanas tendences jauniešu vidū, izmantojot standartizētas lietošanas definīcijas. Tajā jāietver nikotīna lietošana e-cigaretēs un pārbaudes uz izpratni par aptaujas jautājumiem. Būtu stingri jāuzrauga jauniešu e-cigarešu iegādes modeļi, jo īpaši pārdošana internetā. E-cigaretēm un cigaretēm ir spēkā vecuma pārdošanas noteikumi, un tie ir stingri jāīsteno. Nepieciešami pētījumi par lietošanas trajektorijām - ne tikai no e-cigarešu eksperimentēšanas līdz smēķēšanai, bet arī no smēķēšanas līdz e-cigarešu lietošanai jauniešu vidū (McNeill, 2018).

Lielākā daļa e-cigarešu izmēģinājumu neklūst par regulāru lietošanu. Visbiežākais e-cigarešu lietošanas iemesls joprojām ir smēķēšanas atmešana, un smēķētājiem, kuri vidēji lieto e-cigaretes, ir augstāka motivācija pārtraukt smēķēšanu nekā citiem smēķētājiem (McNeill, 2018). Pētījumi liecina, ka iespēja pārtraukt smēķēšanu bija krietni augstāka cilvēkiem, kuri lietoja e-cigaretes, salīdzinot ar citiem tabakas izstrādājumiem (Cook, 2019).

Ir jāturpina pētījumi par e-cigarešu ietekmi uz personas veselību, jo līdz šim šādi pētījumi nav viennozīmīgi interpretējami (Scott, 2018). Iespējams e-cigaretēm ietekmes uz veselību riski ir daudz zemāki par smēķētāju riskiem (McNeill, 2018).

Kā vienu no variantiem, lai palīdzētu atmet smēķēšanu izmantojot e-cigaretes, eksperti min citu pieredzējušu cilvēku un veselības aprūpes speciālistu praktisku atbalstu. Noderīgi būtu dažāda veida izglītojoši semināri par e-cigarešu lietošanu un to ietekmi, apmācības, praktiskās nodarbības gan veselības aprūpes speciālistiem, gan smēķēšanas atmešanu praktizējošajam indivīdam. Lai izmantotu šādu pieeju, ļoti būtisks un nozīmīgs ir valsts un pašvaldību atbalsts, gan finansiāls, gan materiāls (telpu nodrošināšana u.tml.), balstoties uz to, cik lielā mērā kurā pašvaldībā smēķēšanas izplatība tiek novērota (McNeill, 2018).

Katrā gadījumā būtu vēl jāpēta arī tas vai jaunie produkti vairāk ietekmē esošos smēķētājus kā alternatīva smēķēšanai un vai tie nepiesaista jaunus (Kress, 2017).

Pašreizējie pieejamie dati sniedz minimālo, maksimālo un vidējo cenu, bet nesniedz sīku informāciju par nikotīna līmeni, zīmolu un garšām, kas būtu noderīgi izpratnei par tirgus attīstību. Pašlaik e-cigarešu izstrādājumi ir pieejami plašā cenu diapazonā, un tāpēc tie ir pieejami dažāda veida e-cigarešu lietotājiem. Jebkādam izmaiņām cenu noteikšanā ir jānodrošina, lai e-cigaretēs būtu pieejamas smēķētājiem, lai izvairītos no smēķētāju atturēšanās no pārejas uz citu smēķējamā tabakas, kas sabiedrības veselības ziņā būtu neproduktīvs. Tādēļ e-cigarešu cenām jābūt konkurences priekšrocībām salīdzinājumā ar citiem tabakas izstrādājumiem (McNeill, 2018).

Ir jāturpina pētījumi par e-cigarešu ietekmi uz cilvēku veselību, jo nepieciešams izpētīt e-cigaretēs iespējamo ietekmi uz veselību, drošību un vidi. E-cigarešu kapsulu ķīmiskais sastāvs var būt atšķirīgs dažādiem e-šķidrumiem, jo tas tiek uzkarsēts un noteiktos apstākļos atkarīgs no ierīces parametriem (piemēram, sprieguma, pretestības, gaisa plūsmas un citiem), var veidoties jauni toksiski savienojumi. Tāpēc turpmāki pētījumi ir nepieciešami, lai atrisinātu dažādus jautājumus (veselība, drošība un vide), kas pastāv saistībā ar plašu e-cigaretēs izmantošanu nākotnē (Papaefstathiou, 2019). Labākais veids, kā pasargāt cilvēkus no pasīvajiem dūmiem, ir mudināt aktīvos lietotājus pilnībā atmet smēķēšanu (Basaran, 2019).

Izvērtējot to vai tiek pierādītas pētījuma sākumā izvirzītās hipotēzes (ka e-cigaretēs samazina citu tabakas izstrādājumu - gan legālo, gan nelegālo patēriņu), tiek secināts, ka hipotēzes apstiprinās daļēji un trūkst datu turpmāku secinājumu izdarīšanai

Pirmkārt, Latvijā elektronisko cigarešu izplatība ir samērā zema, un viennozīmīga ietekme uz cigarešu tirgu. Kopumā smēķētāju īpatsvars pēdējos gados ir mazinājies, bet nav pieejami dati, no kuriem varētu spriest tieši par e-cigarešu ietekmi. Piemēram legālo cigarešu patēriņu ietekmē nelegālā cigarešu tirgus dinamika – kā minēts VID Akcīzes preču aprites pārskatos 2018. gadā patēriņam Latvijā nodoto cigarešu skaits pieauga par 2%, vienlaikus tiesībsargājošo iestāžu skatījumā būtiski samazinājās nelegālais tirgus.

Otrkārt, kas attiecas uz nelegālo tirgu, KPMG nelegālā cigarešu tirgus pētījums "Project Stella" par 2018.gadu iezīmē tiešām pozitīvu nelegāla tirgus samazinājumu Eiropas austrumu robežas valstīs, tai skaitā Latvijā (KPMG, 2018). Līdz ar to konkrēti cigarešu nelegālais tirgus tiešām samazinās. Tomēr saistībā ar elektroniskajām cigaretēm jāmin to, ka arī pašā elektronisko cigarešu segmentā veidojas nelegālais tirgus, kad patērētājs iegādājas šos produktus vai nu tiešsaistē vai pie nesertificēta pārdevēja. Līdz ar to apgalvot, ka e-cigarešu patēriņa pieaugums veicina visa tabakas nelegālā tirgus samazināšanos, būtu maldinoši.

Akcīzes nodoklis par pētījumā apskatītajiem produktiem sastāda ļoti nelielu daļu kopējā akcīzes nodokļa struktūrā. Par e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu, piemēram, tas ir vidēji 0,02% no kopējā iekasētā akcīzes nodokļa apjoma. Autori uzskata, ka tāda produkta, kura pienesums nodokļa kopsummā nesastāda pat pusprocentu, formāla aplikšana ar papildus nodokļu slogu var nenest gaidīto fiskālo ieguvumu. Tehniskie un administratīvie pasākumi nodokļa palielinājuma nodrošināšanā var izrādīties dārgāki, kā paša pasākuma pozitīvs fiskālais efekts. Turklāt, aktuāls ir jautājums par to vai nodokļa palielināšana tiešām samazina patērēto daudzumu un izraisa pozitīvu ietekmi uz cilvēka veselību, kas ir viens no primārajiem akcīzes nodokļa mērķiem. Vērtējot karsējamās tabakas kontekstā, nākas secināt, ka nodokļa palielināšanās nav atturējusi no karsējamās tabakas patēriņam nodotā daudzuma samazinājuma. Akcīzes nodoklis par karsējamo tabaku no 2018.gada uz 2019.gadu tika palielināts no 66 uz 70 EUR par 1000g. Tomēr, kā minēts iepriekš, tad 2018.gadā patēriņam tika nodotas 4.5 tonnas karsējamās tabakas, savukārt 2019.gadā – 33 tonnas, kas ir 7 reizes vairāk. Līdz ar to tiek atzīts, ka šajā gadījumā nodokļa palielināšanas pasākumi nav veicinājuši kaitīgā ieraduma samazināšanos.

[7] SECINĀJUMI

Visi smēķētāji ir jāatbalsta, lai viņi pilnībā pārtrauktu smēķēšanu, ieskaitot “duālos lietotājus”, kuri smēķē un lieto e-cigaretes.

Valstīs, kurās e-cigaretes ir legalizētas, tai skaitā Latvijā, ir novērota nenožīmīga šī produkta lietošana un izplatība, līdz ar to nebūtu nepieciešams veikt radikālus soļus produkta aplikšanā ar papildus nodokļiem, jo tas var nenest vēlamo fiskālo efektu.

Pētījuma rezultāti liecina, ka Latvijā nelegālā e-cigarešu īpatsvars sasniedz 32%, kas ievērojami pārsniedz nelegālu cigarešu tirdzniecības īpatsvaru. Tas rada riskus ne vien valsts budžeta negūtiem ieņēmumiem, bet arī nelegālo produktu lietotājiem, jo var veidoties situācijas, kurās neviena iestāde neveic to atbilstības un kvalitātes pārbaudi.

Kā vienu no veidiem, kā uzlabot e-cigarešu lietošanas izplatības noteikšanu, lai varētu veikt pilnvērtīgāku to tirgus analīzi, var minēt metodoloģijas uzlabošanu veiktajās veselības paradumu aptaujās. Uz šo brīdi aptaujas tiek koncentrētas un veselības aspektu noteikšanu, neiedziļinoties tajā, vai produkti ir iegādāti legāli vai nelegāli. Ne tikai valstiskā, bet arī starpvalstu līmenī būtu vēlams uzlabot veikto aptauju apskatāmo jautājumu kopumu, ietverot tajos arī jautājumus par to, kur patērētājs ir iegādājies konkrēto produktu – vai tas bijis legālajā vai nelegālajā tirgū, tiešsaistē vai klātienē. Veselības aptaujās, tādās kā EHIS uc., varētu e-cigaretes un karsējamo tabaku izdalīt kā atsevišķas kategorijas apskatāmo jautājumu kopumā, jo šobrīd lielākoties aptaujas balstās uz vispārēju smēķēšanas izplatības noteikšanu, neizdalot nikotīnu saturošo produktu kategorijās. Tāpat viens no Eiropas Komisijas uzdevumiem varētu būt veicināt valstīm pieejamā e-cigarešu tirgus datu izpēti un analīzi.

Vienlaikus veiktā analīze liecina, ka Latvija varētu vienkāršot e-cigaretēs izmantojamo šķidrumu akcīzes nodokļa likmju aprēķinu, nosakot vienotu likmi par ml, neatkarīgi no nikotīna koncentrācijas, kā arī apsvērt atļaut e-cigarešu tirdzniecību tiešsaistes vietnēs, kas var nodrošināt atbilstošu vecumu pārbaudi pirkuma un piegādes brīžos. Šāda pieeja jau ir atļauta daudzās ES dalībvalstīs, mazinās nelegālo tirgu, ņemot vērā pircēju aizvien pieaugošos paradumus iepirkties tiešsaistē.

Tāpat varētu apsvērt noteikt samērīgu akcīzes nodokli un atbilstoši regulēt nikotīnu saturošos spilventiņus – jaunāko no Latvijā ienākošiem klasisko tabakas produktu aizvietotājiem.

[8] IZMANTOTĀ LITERATŪRA

(2019). *Akcīzes preču aprīte 2018.gadā*. Rīga: Valsts ieņēmumu dienests.

(2020). *Akcīzes preču aprīte 2019.gadā*. Rīga: Valsts ieņēmumu dienests.

Basaran, R. G. (2019). An Overview of iQOS® as a New Heat-Not-Burn Tobacco Product and Its Potential Effects on Human Health and the Environment. *Turkish Journal of Pharmaceutical Sciences*, 16(3).

Bruin, A. D. (1996). Health Interview Surveys: Towards International Harmonization of Methods and Instruments. WHO Regional Publications, . *Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.*, European Series, No. 58.

Cook, R. D. (2019). E-cigarettes helped more smokers quit than nicotine replacement therapy. . *British Medical Journal*, 365.

Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces. (2019. gada Oktobris). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: <https://www.spkc.gov.lv/lv/tavai-veselibai/atkaribu-slimibas/smekesana/elektroniskas-cigaretes-un-tab>

- FDA permits sale of IQOS Tobacco Heating System through premarket tobacco product application pathway. FDA NEWS RELEASE, 2019, April 30. Ielādēts no The U.S. Food and Drug Administration <https://www.fda.gov/news-events/press-announcements/fda-permits-sale-iqos-tobacco-heating-system-through-premarket-tobacco-product-application-pathway>
- FM. (2019. gada 14. marts). *Izmaiņas akcīzes nodokļa jomā ar 2019. gada 1. janvāri*. Ielādēts no Finanšu ministrija: https://www.fm.gov.lv/lv/sadalas/nodoklu_politika/nodoklu_un_nodevu_sistema_latvija/akcizes_nodoklis/7796-akcizes-nodoklis
- Garcia-Arcos I, G. P. (2016). Chronic electronic cigarette exposure in mice induces features of COPD in a nicotine-dependent manner. *Thorax*, 71:1119–29.
- Hall, W., Gartner, C., & Forlini, C. (2015). Don't ban e-cigarettes, sell them under tight regulation. *The Conversation*.
- Jurušs M, Š.-R. B. (2018). *Excise Duty Gap on Cigarettes*. Engineering Economics;29(4):419–423.
- Karp, P. (2019. gada 7. September). *Vaping debate rages in Australia as critics accuse government of smokescreen*. Ielādēts no The Guardian: <https://www.theguardian.com/society/2019/sep/08/vaping-debate-rages-in-australia-as-critics-accuse-government-of-smokescreenback-in-australian-spotlight-but-critics-say-a-smokescreen-surrounds-its-dangers>
- Keen, M. M. (2013). The Anatomy of the VAT. . *International Monetary Fund*, 13-111.
- KPMG. (2018). *Project Stella*. KPMG.
- Kress, M. (2017). The Next Big Thing? Heat-not-burn could be the tobacco product to make combustible cigarettes quiver. *Convenience Store News*, 53(10):106-110.
- Latvijas iedzīvotāju veselību ietekmējošo paradumu pētījums*. (2018). Ielādēts no Slimību profilakses un kontroles centrs: https://www.spkc.gov.lv/upload/spkcresearchfailicol/finbalt_2018_i_ii_dala.pdf
- Lauren Kass Lempert, S. A. (2018). Heated tobacco product regulation under US law and. *Tob Control*, s118-s125.
- Lerner Ca, S. I. (2015). Vapors produced by electronic cigarettes and e-juices with flavorings induce toxicity, oxidative stress, and inflammatory response in lung epithelial cells and in mouse lung. . *PLoS One*, 10:e0116732.
- Likums "Par akcīzes nodokli". LR likums. Publicēts: Latvijas Vēstnesis, 161, 14.11.2003.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 23, 11.12.2003. Ielādēts no <https://likumi.lv/ta/id/81066-par-akcizes-nodokli>
- McNeill, A. B. (2018). *Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018*. . A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6. Ielādēts no (2018). Evidence review of e-cigarettes and heated tobacco products 2018. A report commissioned by Public Health England. London: Public Health England, 6.
- Moon-shong Tang, X.-R. W.-W.-M.-C. (2019). *Electronic-cigarette smoke induces lung adenocarcinoma and bladder urothelial hyperplasia in mice*. Johns Hopkins University, Baltimore: PNAS.
- Pan Kwan Yuk, A. G. (2019. gada 30. April). *FDA approves sale of Philip Morris IQOS heated tobacco devices*. Ielādēts no Financial Times : <https://www.ft.com/content/574bbd32-6b71-11e9-a9a5-351eeae6d84>
- Papaefstathiou, E. S. (2019). Main and side stream effects of electronic cigarettes. *Journal of environmental management*, 238, 10-17.
- Par Pasaules veselības organizācijas Vispārējo konvenciju par tabakas uzraudzību*. (2004. gada Decembris). Ielādēts no LR Likumi: <https://likumi.lv/doc.php?id=98236>

- Perkins, C. (2018). HMRC to create new duty category for heated tobacco products. *Grocer*, p 38.
- Queloz, S. &. (2019). An online survey of users of tobacco vaporizers, reasons and modes of utilization, perceived advantages and perceived risks. *BMC public health*, 19(1), 642.
- Ranney, L. (2018. gada 21. December). *Flavored e-cigarettes are fueling a dangerous increase in tobacco use*. Ielādēts no The Conversation.
- Royal Australian College of General Practitioners (RACGP) (2019). *Supporting smoking cessation: A guide for health professionals. Chapter 2. Pharmacotherapy for smoking cessation*. Ielādēts no RACGP <https://www.racgp.org.au/clinical-resources/clinical-guidelines/key-racgp-guidelines/view-all-racgp-guidelines/supporting-smoking-cessation/pharmacotherapy-for-smoking-cessation>
- Royal College of Physicians (RCP) (2016). *Nicotine without smoke: Tobacco harm reduction*. A report by the Tobacco Advisory Group of the Royal College of Physicians. 2016. Ielādēts no Royal College of Physicians <https://www.rcplondon.ac.uk/projects/outputs/nicotine-without-smoke-tobacco-harm-reduction>
- Scott, A. L. (2018). Pro-inflammatory effects of e-cigarette vapour condensate on human alveolar macrophages. *Thorax* 2018, 73:1161–1169.
- Snaith, E. (2019. gada 15. November). *Vaping deaths: Are e-cigarettes really safer than smoking tobacco? A complete guide to the facts*. Ielādēts no The Independent: <https://www.independent.co.uk/infact/vaping-deaths-disease-illness-safety-tobacco-e-cigarette-smoking-juul-thc-a9127836.html>
- SPKC. (2016). *Elektroniskās cigaretes un tabakas karsēšanas ierīces*. Rīga: Slimību profilakses un kontroles centrs.
- SPKC. (2018). Ielādēts no Health Behaviour among Latvian Adult Population. Rīga: <https://spkc.gov.lv/lv/statistika-un-petijumi/petijumi-un-zinojumi/veselibu-ietekmejos-paradumu-/,> accessed 30 December 2019
- TNS. (2017). *Attitudes of Europeans towards tobacco and electronic cigarettes*. European Commission, Special Eurobarometr.
- Valsts ieņēmumu dienests. (2019). Ielādēts no Akcīzes nodokļa likmes: <https://www.vid.gov.lv/lv/akcizes-nodokla-likmes-0>
- VID. (2019). *Akcīzes preču aprites pārskats*. Ielādēts no Valsts ieņēmumu dienests, Akcīzes preču aprite: <https://www.vid.gov.lv/lv/aprites-raditaji-2019gada-novembri>
- Walker, G. (2018). Government to tax heated tobacco lines. *Convenience store*, p 7.
- WBG. (2019). *WBG Global Tobacco Control Program Team*. Ielādēts no WORKING NOTE: E-cigarettes - use and taxation: <http://documents.worldbank.org/curated/en/356561555100066200/pdf/E-Cigarettes-Use-and-Taxation.pdf>